

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР · Іван ДРАЧ · Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН · Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК · Френк СИСИН · Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК · Віктор БРЕХУНЕНКО · Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ · Василь ДАНИЛЕНКО · Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК · Олександр МАВРІН · Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ · Юрій МИЦИК · Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА · Руслан ПИРІГ · Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК · Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ · Ярослав ФЕДУРОК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 3

Серія:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907 — березень 1917)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга”*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 3:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)
Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автор передмови та коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА

Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-453-0 (т. 3)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005
© Передмова, коментарі, С.Панькова, 2005
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

РОЗДІЛ III

СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ
“СЕЛО” ТА “ЗАСІВ”
(1909–1912)

Українська народня ілюстрована газета
 для селян і робітників.

Виходять у Києві щотижня в четвор. (Ра: на місяць виходить із мер збільшення, як був № 1)
№ 4. 24 Вересня (Сентября) 1909 р.

Передплату на „СЕЛО“
 посылати в Київ, Вел. Володимирська № 28, при
 книгарні „Літературно-Наукового Вістника“
60 коп.
 До кінця року пошту 2 вер. 30 сот.
 Рукописи і донеси посылати на туж адресу. Посередникам від
 предплати 5%. *Жно одержати якийсь прилірник, не-
 зай задав про се, посилаючи передплату.*
 Нші предплатники одержують всі номерні нумери.

Що є в сім номері:

Школьна мова М. Г.— За тиждень.— Народ Дунюв П.
 Смушка.— Кінець забастовки у Швеції М. Ш.— З Хмель-
 ниччини М. Грушевською.— Штатка О. Олесь.— Старосвітсь-
 ка молятва Ів. Манджури.— Як читати книжки Ю. Сі-
 рію.— Відомості про врожай—Що про квашонце корму
 на змжу. Обдранне зерна А. Тертиченка.— Користіні
 книжки Ю.— Сміховина.— Донес.— Задятання і підпові-
 да.— Ціни на хліб.

Читачи треба винювати як як **рыба**==рыба, і як **сіни**==сѣны, **ї**==ї, **їв**==ївн, **є**==є **мос-**
 мойс, **е**==о **тебе**==тѣбо.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА
Літературно-Науковий Вістник
 український журнал літератури, науки і громадського життя,
 під загальним проводом проф. М. Грушевського.
 Містить повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української
 історії, літератури, суспільної економії і інших областей
 знання. Кожда книжка має 192—240 велич-х сторін.
 Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська 28.
 Передплата на виданні київське р. 1909: на рік 8 руб.; для не-
 зможних учнів, студентів, сільських учителів, низших служа-
 щих, робітників і селян 7 руб. За шір року 4 руб. 50 к.
 Можна присилати на 1 число кождого жіс. по 1 р., шоки
 збереться повна передплата.
 Кошлати журналу за попередні роки пр дають ся по 8 руб.
 Книжки видавництва „ЛАН“: Ю. Сірий—Житє рослини; М. Ша-
 повал—Про ліс (як його роводити); Ю. Вудак—Дікі лядо;
 М. Грушевський—Про Богдана Хмельницького; Ноло та Па-
 траш і вільні оновід. для дітей перекл. Ю. Сірий, Казки
 Р. Кізілінга, пер. Ю. Сірий. Всі книжки з малюваннями, кожда
 коштує 25 коп.
Книгарня „Літер.-Науков. Вістника“, в Києві В. Володимир. 28
 має на ск. а. і у. м. українські книги, картини і ноти.
 Складає бібліотечки, п. чванні від 1 карб.
Українська книгарня в Харкові, Рыбна 25
 має великий вибір книжок, карток, нот і картин.

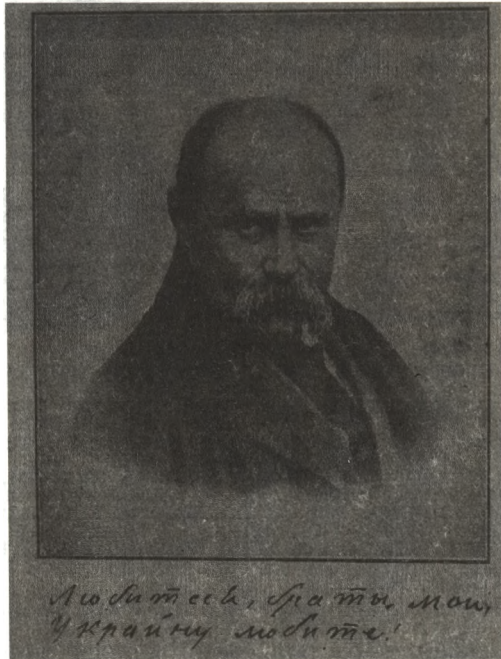
Школьна мова.

От і осінь. Починається наука в школі, а з тим
 і думки про школу випинають.
 З школою в Росії не добро, особливо з шко-
 лою сільською, народною.
 Мало тих шкіл, так що на всіх дітей не стає.
 Вчать ся у них небагато, а як що і навчаються, то і
 те часто забувають, вишюючи з школи, навіть
 писати і читати не зміють. І по числу письмен-
 них Росія стоїть на одних з останніх місць поміж
 інших країв. А між ріжними краями Росії Укра-
 їна також належить до гірших, менше освічених.
 Причини тояу кільки: мало грошей іде на
 виводні школи, мало про них дбають. А головне
 через те так туоу в них наука йде, що вчать дітей
 не українською мовою, котрою вони дома говорять
 і котру одну тільки добре розуміють.
 Що небудь незвісне, незнано можна ростолюк-
 вати тільки понятними, зрозумілими словами. Вчити

Перша сторінка народного ілюстрованого тижневика “Село”, що виходив
 у 1909—1911 роках за ініціативи М.Грушевського.
 Оформлення заголовка з мальованою заставкою художника І.Бурячка.

ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНСЬКА МИНУВШИНА

Шевченко відкрив новий світ українській поезії і українському громадянству, його мислі і почуттю. Навіть трудно тепер собі уявити, які широкі округи відкривав він йому, скільки нового давав. Одною з таких нових областей, котру, можна сказати, вперше відкривала його творчість, було поетичне оброблення української минувшини, головню козацької доби. Не хочу тим сказати, щоб перед тим події з козацьких часів незвісні були або не займали ширших кругів українського громадянства. Навпаки, воно жило ще свіжою пам'яттю про недавно скасований козацький устрій, жалувало за ним, мріяло про можливість його відновлення. Коли під час Польського повстання 1831 р. велено було сформувати кілька козацьких полків, пішли поголоски, що на Україні сподіваються з того приводу відновлення козащини, і сам генерал-губернатор малоросійський Рєпнін (в домі котрого потім так часто перебував Шевченко) сподіється бути гетьманом, як свояк останнього гетьмана, — тому правительство розпорядилося вивести ті нещасливі козацькі полки на Кавказ і там їх оселити, щоб не було від них соблазну.

Так, старину козацьку пам'ятали й зітхали за нею, але більш потихеньку, в розмовах, в приватнім листуванні, в записках, не призначених для світу. В письменстві проривалися тільки зрідка легкі відго-

лоски сього; історичних тем доторкувалися мало і обговорювали їх з оглядом на ту офіційну точку погляду, яка тяжіла над усім тодішнім життям: українці повинні бути вдоволені своїм сучасним становищем, ласкавою опікою російського правительства, що вивела Україну “на вищу ступінь щастя”, повинні цінити ті блага, якими наділила її — а найбільше вищі верстви її громадянства — російська політика, і забути мрії про свою минувшину. Козаччина і Гетьманщина мусили бути скасовані, і російське правительство добре зробило, що їх покасувало, бо від них був, мовляв, тільки розстріл і шкода, і нема чого бентежити людей тим, що минуло. Молодий Шевченко в заспіві до своїх “Гайдамаків” переказав сі докори, які доводилося йому чути, або він сподівався почути за своє оспівування української минувшини:

Дурень, дурень!
 Били, а не вчили:
 Од козацтва, од гетьманства
 Високі могили —
 Більш нічого не осталося,
 Тай ті розривають...*

Але Шевченко не послухав сих благоразумних осторог і сміливо кинувся у той світ, звідки перед ним з високих могил виступали привиди старого свобідного, блискучого життя:

Аж до моря запорожці степ
 широкий крили,
 Отамани на вороних перед
 бунчуками
 Вигравають, а пороги між
 очеретами
 Ревуть, стогнуть, розсердились,
 щось страшне співають!*

В однім утворі за другим він виводив перед читачем образи давньої козацької слави й гірко оплакував її кінець:

Не вернуться сподівані, не
 вернеться воля,
 Не вернеться козаччина, не
 встануть гетьмани,
 Не покрийють Україну червоні
 жупани —
 Обідрана, сиротою понад
 Дніпром плаче! —
 Тяжко-важко сиротині, а ніхто
 не бачить,
 Тільки ворог, що сміється...*

Але недовго тривало перше похмілля у молодого поета.

Він придивлявся критично до того старого життя, розбирав у нім добре і зле, і скоро захотів одмежуватися від тих землячків-паничків, що хвалилися колишньою козацькою славою, славними ділами своїх предків, не розбираючи вартного від пустого, зверхнього блиску від правдивих вартостей національних, а своїм ділом і життям завдавали брехні і сорому тій славній минувшині, тим гучним словам про свободу козацьку і золоті вільності українські:

А гвалту, а крику!
 І гармонія, і сила — музика то й годі!¹
 А історія — поема вольного народу!
 Що ті римляни убогі! чортзнащо — не Брути!²
 У нас Брути і Коклеси славні, незабуті!
 У нас воля виростала, Дніпром умивалась,
 У голови гори слала, степом укривалась*.

Ім Шевченко з докором відповідає:

Кров'ю вона умивалась, а спала на трупах,
 На козацьких вольних трупах, окрадених трупах.
 Може чванитесь, що братство віру заступило,
 Що Синопом, Трапезунтом галушки варила?
 Правда ваша: наїдалась, а вам тепер вадить,
 А на Січі мудрий німець картопельку садить.
 А чванитесь, що ми Польщу колись завалили!
 Правда ваша: Польща впала — та й вас роздавила*.

В старій минувшині України він навчався цінити не бучну славу, не гук побід і огні пожарів, а змагання до правди, свободи, загального добра. І він, не боячися докору і глуму, протягав руку тим давнім борцям, хоч би світ славив їх розбишаками, злодіями, "п'ятном в нашій історії" — коли чув в них сі змагання до правди і добра, а відвертався від пишних гетьманських постатей, коли підозрівав у них тільки плазування перед Варшавою або Москвою, перед правителями польськими і московськими, і лаяв їх сміттям варшавським і гряззю московською.

З сердечним жалем спинявся він на тих споминах сумних нашої минувшини, на тих ріках крові української і чужої, що пролилися на нашій землі, не принісши їй ні щастя, ні долі, не лишивши навіть сліду по тих великих жертвах, які склалися за волю і долю рідної України.

¹ Похвальні слова українській мові.

² Брут і Коклес — римські герої.

За що боролись ми з панами?
 За що ми різались з ордами?
 За що скородили списками
 Татарські ребра? Засівали
 І рудою поливали,
 І шаблями скородили...
 Що ж на ниві уродило?
 Уродила рута, рута —
 Волі нашої отрута...*

І накликав земляків приглянутися до сеї минувшини, щоб знайти в ній провідну нитку дальшого життя, дальших змагань:

Все розберіть тай спитайте тоді себе — що ми?
 Перед вашими очима, щоб ви розпитали
 Мучеників — кого, коли, за що розпинали*.

Часи кривавих боїв скінчилися і відійшли, але те, за що зводилися вони, повинне бути здійснене і осягнене — тільки іншими шляхами, з іншими засобами треба йти до них. І Шевченко, розкриваючи перед земляками образи минувшини і сучасності й огненним словом накликаючи земляків, щоб приглянулися до них і розважили собі їх, сподівався, що з того вийде спасенна наука нашому народові, нашому громадянству на будуще його:

Може викую я з його до старого плуга
 Новий леміш і чересло і в тяжкі упруги
 Може з'орю переліг той і на перелозі
 Я посію мої сльози, мої щирі сльози —
 Може зійдуть і виростуть ножі обоюдні,
 Розпанахають погане, гниле серце, трудне
 І вицідять сукровату і наллють живої
 Козацької тії крові — чистої, святої*,

що вела наших предків і казала їм голови складати за добро і честь свого краю, а тепер поведе до праці тяжкої і завзятої на добро краєві і народові свому — і всім краям і народам заразом.

І зброєю словесною, силою освіти й науки, працею спільною, громадською осягнене буде те, за що марно проліті були колись ті потоки крові:

Нічим отверзуться уста,
 Прорветься слово, як вода,
 І дебр пустиня неполита
 Сцілющою водою вмита
 Прокинеться, і потечуть
 Веселі ріки...*

Частина творів передрукована у виданні: *Кониський О.* Оповідання, повість, поетичні твори / Вступна стаття М.Сиваченка. — К., 1990.

Олександр Кістяківський

Вперше опублікована в газеті: Село. — 1910. — 20 грудня. — № 50. — С. 6–7. Підпис: *М.Грушевський.*

Подається за першодруком.

с. 323 *Першою великою його працею була книга про смертну кару...* — йдеться про магістерську дисертацію О.Кістяківського “Дослідження про смертну кару”, вперше опубліковану в “Університетских известиях” (1866. — № 11–12; 1867. — № 1–4) та окремою книгою в Києві 1867 р.

...видав старий проект українських законів... — йдеться про видання: Права, по котрым судится малороссийский народ / Под ред. проф. А. Кистяковского // Університетские известия. — 1875. — № 6–12; 1876. — № 1–12; 1877. — № 1–6, 8; Реестр к ним и оглавление // Там само. — 1877. — № 9–12. У 1879 р. кодекс вийшов окремою книжкою за редакцією О.Кістяківського (див.: *Бутич І.* Передне слово // *Кістяківський О.Ф.* Щоденник (1874–1885): У 2 т. — К., 1994. — Т. 1 (1874–1879). — С. 6–16). Перевидання див.: Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / Упоряд., вступна стаття К.Вислобокова, відп. ред. Ю.Шемшученко. — К., 1997.

Шевченко і українська минувшина

Вперше опублікована в газеті: Засів. — 1912. — 24 лютого. — № 8. — С. 68–69. Підпис: *Мих. Грушевський.*

Подається за першодруком.

с. 325 *Дурень, дурень!... Тай ті розривають...* — тут М.Грушевський цитує витяг з поезії Т.Шевченка “Гайдамаки” (див.: *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2001. — Т. 1: Поезія 1837–1847. — С. 130).

Аж до моря запорожці степ широкий крили... щось страшне співають! — Там само.

Не вернуться сподівані, не вернется воля... Тільки ворог, що сміється... — тут М.Грушевський цитує витяг з поезії Т.Шевченка “До Основ'яненка” (Там само. — С. 119–120).

с. 326 А гвалту, а крику! ... У голови гори слаа, степом укривалась — тут М.Грушевський цитує витяг з поезії Т.Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє” (Там само. — С. 351).

Кров’ю вона умивалась, а спала на трупах... Правда ваша: Польща впала — та й вас роздавила — тут М.Грушевський подає два витяги з поезії Т.Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє” (Там само. — С. 351–352).

с. 327 За що боролись ми з панами?... Воли нашої отрута... — тут М.Грушевський подає витяг з поезії Т.Шевченка “Чигрине, Чигрине...”, замінюючи в першому рядку слово “ляхами” на “панами” (Там само. — С. 254).

Все розберіть тай спитайте тоді себе — що ми?... Мучеників — кого, коли, за що розпинали — тут М.Грушевський подає два витяги з поезії Т.Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє” (Там само. — С. 351, 353).

Може викую я з його до старого плуга... Козацької тії крові — чистої, святої... — тут М.Грушевський подає витяг з поезії Т.Шевченка “Чигрине, Чигрине...” (Там само. — С. 255).

Нічим отверзуться уста... Веселі ріки... — тут М.Грушевський подає витяг з поезії Т.Шевченка “Ісаія. Глава 35” (*Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2001. — Т. 2: Поезія 1847–1861. — С. 283–284*).

ІСТОРИЧНІ МІСТА ТА ПАМ’ЯТКИ УКРАЇНИ

Пам’ятник Шевченку

Вперше опублікована в газеті: Село. — 1909. — 3 вересня. — № 1. — С. 5–8. Підпис: *М.Грушевський*. Стаття написана 29 серпня 1909 р., про що свідчить запис у щоденнику М.Грушевського: «Писав статі для “Села” — вступну і про Шевченка» (Грушевський М. Щоденник 1904–1910 рр. // ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 295).

Подається за першодруком.

с. 329 В тім гаю у тій хатині... І їх сльозами поливаєм — тут М.Грушевський цитує два витяги з поезії Т.Шевченка “Якби ви знали,

З М І С Т

		с. текстів	с. ком.
<i>С.Панькова</i>			
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО			
ПОМІЖ ДВОХ РЕВОЛЮЦІЙ (1907–БЕРЕЗЕНЬ 1917)		V	
Розділ I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ З ПЕРІОДИЧНИХ			
ВИДАНЬ ТА ЗБІРОК (1907–1914)		1	
Наша газета		3	528
Маленьке бажання		6	531
[Лист проф. М.Грушевського до т-ва “Сокіл” у Львові в справі святкування ювілею Гадяцького трактату]		7	532
Вороги “руського народа”		8	533
Pro domo		9	535
Нова Дума і українці		11	537
Вражіння оптиміста		13	539
Українці в новій Думі		14	539
Шевченків день		16	541
Утраквізація чи розділ університету?		17	541
Меморіал Товариства до міністра освіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові		20	543
На спомин Миколи Костомарова († 7 цвітня 1885 р.)		23	545
Польський законопроект автономії й українці		25	546
Крашаночка		27	547
Геть з рутенством!		29	547
Повернення Холмщини		33	548
Спустошене життя		35	549
До справоздання з другого засідання Українського наукового товариства в Києві		38	550
Злобна напасть		39	551
Праве українство		44	561
Святий вечір		46	563
Кінець “польської інтриги”		48	564
В оборону книги		52	566
Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659		55	569
Час не жде!		58	569
Початки Січі		62	574
Україна, Білорусь, Литва		65	575
Наша школа		69	577
Холмщина (Головні моменти в історії її приналежності)		74	579
За рідну школу		78	579
Невідклична справа		80	581
В університетській справі		83	581
Ще до реформи “Просвіти”		84	583
Українці		86	585
Україна і українство		130	592
З національної тематики. До питання про національно-територіальну автономію		144	593

Завдання дня	161	595
На новому шляху (З приводу думських виступів з українського питання) ..	163	596
Перед осінніми зборами академічної молодіжі	171	599
В обороні правди	175	601
Нові гасла	200	610
Раз добром налите серце	204	611
Чергове питання	206	614
Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ: СТАТТІ Й ЗАМІТКИ” (1907)	211	615
Розділ III. СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ “СЕЛО” ТА “ЗАСІВ” (1909–1912)	231	617
ВСТУПНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ	233	
До наших читачів	233	618
В єднанні сила	235	619
Століття Фінляндії	237	619
Робітничі товариства	239	619
Про врожай	240	620
Про робочі спілки	241	620
Просвітні товариства і гуртки	243	620
Закон про свободу віри	245	620
Ще про врожай	247	620
Палення трупів	249	621
Про робітничі товариства	250	621
Про права жінок	252	621
Убожіє край!	253	621
Тіснота товариствам	254	621
На свята	255	621
Пам’ятник Шевченку	257	622
На Новий рік	258	623
Забагато свят	260	623
Хочуть скасувати козаків	261	623
Против п’янства	262	623
Як живеться газетам в Росії	264	624
Торішній урожай	265	624
Маньчжурська справа	267	624
Об’єднуються	269	624
Українське свято	271	624
Українські свята і українські будні	273	625
Нема права	274	625
Великодні з’їзди	275	626
Важна справа	277	626
З Новим роком!	278	627
До наших читачів	280	627
До наших читачів	282	628
Видавництво імені С.Ф.Грушевського	284	628
З Новим роком!	285	629
Чорна згряя	286	629
До читальників	287	629

ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ	288	
Іван Франко	288	630
Володимир Винниченко	290	630
Гетьман Петро Дорошенко	291	631
Микола Лисенко	295	631
Князь Костянтин Острозький	296	633
Гетьман Петро Сагайдачний	298	633
Вол[одимир] Антонович	301	633
Георгій Кониський	303	634
Селяни-мистці	305	634
Микола Костомаров	306	635
Марко Кропивницький	308	635
Пантелеймон Куліш	309	635
Павло Полуботок	312	637
Осип Бодяньський	316	637
Князь Роман	318	638
Іван Нечуй-Левицький	320	638
Олександр Кониський	322	639
Олександр Кістяківський	323	641
Шевченко і українська минувщина	324	641
ІСТОРИЧНІ МІСТА ТА ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ	328	
Пам'ятник Шевченку	328	642
Січ Запорозька	337	644
Могила Сірка	339	644
Київ	341	645
Болди	343	646
Олегова могила	344	646
Львів	345	646
Аскольдова могила	348	646
Ржищів	350	646
Чернігів	351	647
Перемишль	353	647
Церква св. Василя в Овручі	356	647
Луцьк	357	647
Мстиславова церква в Володимирі-Волинським	359	647
ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ	361	
З Хмельниччини	361	648
Дума про Ганжу Андібера, гетьмана запорозького	364	648
Україна	366	648
Наші люди з карпатських сторін	372	648
Галицький сойм	374	649
У сибірських нетрях	378	649
Розділ IV. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ” (1912)	379	649
Шкільна мова	382	651
Законопроект про учення українською мовою	383	652
Українське письменство	385	652

Не порозумнішали	388	653
Не дозволяти!	390	653
Колишня освіта і теперішня темнота	391	653
Шкільна справа в Галичині	393	653
За український університет	395	654
Промовили	397	655
За слова і букви	398	655
Великдень	401	655
Російська академія наук про українську мову	402	655
Мова українська і руська	404	656
Мова панська і мужицька	407	656
Розуміють	409	656
Інородці	411	656
Розділ V. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ ПЕРІОДУ		
ЗАСЛАННЯ (1915–БЕРЕЗЕНЬ 1917)	413	
У річницю війни	415	657
Тлінний прах	418	658
На роздоріжжі	424	661
Зайві сумніви	428	662
З українського життя	431	664
З українського життя	435	666
З українського життя	439	667
З українського життя	443	668
Новий рік	447	668
Камінь спотикання	451	669
Камінь наріжний	456	670
Про великий і малий націоналізм	461	672
Ще про великий і малий націоналізм	466	673
Як розуміти?	472	673
Кілька слів про українство	475	675
Світлій пам'яті Івана Франка	481	679
Українство і російська преса	486	681
Проголошення польської самостійності	493	683
Розширення автономії Галичини. Смерть ціс[аря] Франца-Йосифа	495	684
Незалежна Польща й автономна Галичина	503	686
На Святвечір	512	687
Перспективи нового життя	513	689
На страшний суд	521	690
Чергова справа	522	690
КОМЕНТАРІ	528	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	693	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	741	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	755	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	767	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 3

Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>А.Митник, Н.Олійник</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 04.04.2005. Підп. до друку 03.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Наклад 5000 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 22. Зам. 147-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м.Львів, вул.Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м.Львів, вул.Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”. —
2005. — 792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-453-0 (т. 3).

Третій том серії “Суспільно-політичні твори” 50-томного зібрання праць М.Грушевського хронологічно пов’язаний з попереднім томом. У ньому вміщені статті історика, друковані в періодичних виданнях від 1907 р. до початку Української революції (березень 1917 р.). Сюди увійшли публікації з “Ради”, “Діла”, “Села”, “Засіву”, “Української життя” та ін., а також низка маловідомих публіцистичних праць, виявлених під час упорядкування тому.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-453-0 (т. 3)